MARIA ŞTEFĂNESCU

CÂTEVA REMARCI PRIVIND UNITĂȚILE FRAZEOLOGICE ÎN DICȚIONARUL TEZAUR AL LIMBII ROMÂNE

INTRODUCERE

Două remarci apar recurent în majoritatea studiilor dedicate unităților frazeologice, pe care le-am consultat[1]: (1) faptul că „frazeologia" a stârnit într-o tot mai mare măsură interesul specialiştilor, devenind un domeniu de cercetare de sine stătător (Gries 2008, p. 3; Granger–Paquot 2008, p. 27), şi (2) împrejurarea că terminologia domeniului este în mod special fluctuantă şi neunitară, ceea ce poate genera neclarități şi confuzii, unitățile frazeologice fiind denumite şi definite în moduri foarte diferite de către teoreticieni diferiți[2]. Deşi adeseori unitățile frazeologice sunt investigate din perspectiva relevanței lor pentru predarea unei limbi sau a raportului dintre frazeologie şi specificul unei culturi, legăturile dintre lexicografie şi frazeologie nu au fost neglijate, mai multe studii, la care mă voi referi în cele ce urmează, discutând modul în care redactarea de dicționar poate beneficia de contribuțiile teoretice care privesc unitățile frazeologice şi relevând, pe de altă parte, aportul pe care lexicografia însăşi îl poate aduce la o mai aprofundată înțelegere a fenomenului (vezi Moon 2008, p. 313–314). În cercetarea de față, îmi propun să trec în revistă câteva dintre criteriile folosite cel mai frecvent pentru clasificarea unităților frazeologice, apoi să aduc în discuție poziția DLR (*Dicționarul limbii române, serie nouă*) în privința acestora din urmă, aşa cum poate fi desprinsă din *Normele tehnice de redactare* şi din exemplele de practică lexicografică, şi, în fine, să sugerez posibilitatea ca unele opțiuni alternative de redactare, utilizate ocazional în DLR, să fie folosite cu consecvență în versiunea electronică, adusă la zi, a dicționarului tezaur al limbii române, la care se lucrează în prezent.

[1] Desigur, literatura de specialitate a domeniului este vastă, însă pentru prezentul articol, m-am limitat la o serie de contribuții mai recente din bibliografia de limbă engleză.

[2] Ezit să aduc exemple, pentru că lipsesc echivalențele exacte de traducere între limbile engleză şi română, iar echivalări aproximative nu ar face decât să accentueze confuzia terminologică, însă aş dori să trimit la ilustrările din Cowie 1998, p. 210; Moon 1998, p. 2; Granger–Paquot 2008, p. 27; Svensson 2008, p. 81; Naciscione 2010, p. 17–18.

DACOROMANIA, serie nouă, XXII, 2017, nr. 1, Cluj-Napoca, p. 51–62

BDD-A27295 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:00 UTC)

1. CRITERII DE CLASIFICARE A UNITĂȚILOR FRAZEOLOGICE

După cum s-a argumentat în repetate rânduri, „dificultatea categorizărilor este bine cunoscută în domeniul frazeologiei, datorită mulțimilor de variabile – sintactice, pragmatice, stilistice, semantice – pe care materialul studiat le aduce mereu la lumină" (Cowie 1998, p. 210)[3]. Într-adevăr, consultarea literaturii de specialitate arată că „diferitele modele adoptate acordă prioritate diferitelor proprietăți şi ilustrărilor emblematice ale acestor proprietăți. De exemplu, semanticienii sunt în mod special preocupați de sensul unităților frazeologice, sintacticienii de structura acestora, socio-lingviştii de uzul în comunicarea efectivă, semioticienii de simbolismul expresiilor frazeologice, psiho-lingviştii de procesarea acestora şi aşa mai departe" (Moon 1998, p. 9–10)[4], unii cercetători uzând chiar de criterii multiple (*ibidem*, p. 12). Urmând cadrul general propus de G. Granger şi M. Paquot (2008), în cele ce urmează, voi prezenta modul în care au fost abordate în literatura de specialitate unele aspecte teoretice care privesc criteriile de clasificare ale unităților frazeologice din perspectiva raporturilor dintre frazeologie, pe de o parte, şi semantică, morfologie, sintaxă şi pragmatica discursului, pe de alta.

1.1. Frazeologie şi semantică

Un mare număr de cercetători care lucrează în paradigma „tradițională" de analiză şi taxonomizare a unităților frazeologice[5] tratează chestiunea raportului dintre frazeologie şi semantică din perspectiva aşa-numitului criteriu al (non-compoziționalității (de pildă, mai recent, Moon 1998, p. 18; Granger–Paquot 2008, p. 31; Gries 2008, p. 6, dar şi cercetările şcolii ruseşti de frazeologie, pentru o prezentare a cărora vezi Cowie 1998, p. 213–219), fie că acesta este considerat a fi un criteriu ferm de includere/excludere a unor combinații lexicale în/din sfera unităților frazeologice, fie că i se acordă doar un rol de ghidaj mai mult sau mai puțin orientativ (Granger–Paquot 2008, p. 31). Cu toate acestea, criteriul (non-)compoziționalității nu este aşa de limpede precizat şi/sau funcțional cum poate să pară: deja în cartea sa din 1998, R. Moon indică mai multe aspecte problematice (p. 8, 23, 34), iar

[3] În original: "*Categorization is notoriously difficult in phraseology because of the bristling array of variables – syntactic, pragmatic, stylistic, semantic – which the material is constantly throwing up*".

[4] În original: "*different models foreground or prioritize different properties and best-case realizations of those properties. For example, semanticists are primarily interested in the meanings of FEIs [fixed expressions], syntacticians in structures, sociolinguists in real-world usage, semioticians in symbolism, psycholinguists in processing, and so on*".

[5] Spre deosebire de studiile mai recente, din perspectiva lingvisticii computaționale, bazate pe analiza de corpusuri de texte, pentru o referire la specificul abordării cărora vezi, de exemplu, Granger–Paquot 2008, p. 27, 29.

BDD-A27295 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:00 UTC)

într-un studiu dedicat anume acestui subiect, M. H. Svensson argumentează convingător că „noțiunea de (non-)compoziționalitate este una complexă, care poate fi descrisă printr-o serie de patru dicotomii [...]. Aspectul cel mai problematic este că foarte adesea nu este clar că sunt implicate mai multe dicotomii. După cum se va arăta, este posibil să i se dea fiecăreia dintre cele patru dicotomii o definiție proprie. Aceste definiții pot să se suprapună sau să aibă legătură una cu alta, însă nu sunt riguros echivalente. [...] Cele patru dicotomii [...] sunt: motivație/non-motivație, transparență/opacitate, analizabilitate/neanalizabilitate şi sens propriu/figurat" (Svensson 2008, p. 82)[6].

Astfel, dacă (non-)compoziționalitatea este definită din perspectiva capacității vorbitorilor de a descoperi o explicație (motivație) pentru sensul unei unități frazeologice pe care îl cunosc, dar care nu este imediat evident ca sumă a semnificațiilor elementelor componente, criteriul în cauză devine dificil de aplicat cu rigoare, pentru că diferiți vorbitori vor fi în măsuri diferite în stare să identifice (sau să imagineze) motivația pentru sensul unei combinații lexicale (Svensson 2008, p. 83). R. Moon oferă un exemplu în acest sens (deşi, în terminologia pe care o foloseşte ea, ilustrarea în cauză priveşte dicotomia transparență/opacitate), pentru expresia englezească *eat humble pie*, căreia un cercetător cognitivist contemporan îi găseşte o motivație plauzibilă în termenii limbii contemporane, cu toate că aceasta este, de fapt, incorectă din punctul de vedere al istoriei limbii engleze (Moon 1998, p. 23).

O înțelegere apropiată, dar totuşi distinctă, a criteriului (non-)compoziționalității priveşte opoziția transparență/opacitate, anume (in)capacitatea vorbitorilor care nu cunosc sensul unei unități frazeologice de a-l ghici din elementele componente ale acesteia. Şi aici însă, după cum arată Svensson, citând-o pe Moon, diferiți vorbitori vor avea o abilitate mai mare sau mai mică de a interpreta o expresie şi de a-i descoperi sensul (Svensson 2008, p. 84).

Criteriul (non-)compoziționalității a fost înțeles, de asemenea, din perspectiva analizabilității/non-analizabilității, adică din unghiul întrebării dacă vorbitorul/lingvistul este sau nu capabil să recompună sensul unei expresii din sensurile elementelor componente ale acesteia (Svensson 2008, p. 85). Dacă semnificația combinației lexicale este perfect deductibilă din cea a componentelor sale, ocurența în cauză nu este considerată unitate frazeologică, ci combinație liberă. Cu toate acestea, şi înțeles astfel criteriul (non-)compoziționalității lasă loc interpretărilor subiective: de pildă, câtă vreme Svensson şi Cowie dau exemplul expresiei englezeşti *spill the beans* ca ilustrând un caz de non-analizabilitate a înțelesului global din cel al cuvintelor componente (Cowie 1998, p. 241; Svensson 2008, p. 85), Moon oferă

[6] În original: "*The notion of non-compositionality is a complex one, which can be described by as many as four dichotomies [...]. What is particularly problematic is that very often it is not clear that more than one dichotomy is involved. It will be shown that it is possible to give each of the four dichotomies definitions of their own. These definitions may overlap and be related to one another, but they are not exact equivalents. [...] The four dichotomies [...] are: motivation/non-motivation, transparency/opacity, analysability/unanalysability and literal/figurative meaning*".

BDD-A27295 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:00 UTC)

exact acelaşi exemplu pentru a argumenta, dimpotrivă, că analiza respectivă este, măcar în parte, posibilă (Moon 1998, p. 34).

În fine, criteriul (non-)compoziționalității a fost interpretat din perspectiva dicotomiei înțeles propriu/figurat, în sensul la care se referă Svensson: „se presupune că există o legătură între literal şi compoziţional şi între figurat şi non-compoziţional" (2008, p. 86)[7]. În unele studii dedicate frazeologiei, caracterul total sau parțial figurat este considerat o condiție necesară pentru apartenența unei combinații lexicale la clasa unităților frazeologice (din care, prin decizia cercetătorului, sunt excluse combinațiile lexicale cu formă stabilă, dar cu sens doar propriu – vezi, de exemplu, A. Naciscione (2010, p. 19), dar şi unii lingvişti/lexicografi din tradiția rusă). Cu toate acestea, după cum s-a remarcat deja, şi evaluarea caracterului figurat al unei expresii poate să implice o dimensiune subiectivă, deci o relativitate în clasificare: „Pentru unii vorbitori, o anumită expresie (de exemplu, *burn one's boats*) are un sens figurat care nu este complet fosilizat; pentru alții, aceeaşi expresie este cu totul opacă. Igor Mel'čuk (într-o comunicare personală) se declară reticent în a recunoaşte categoria de unitate frazeologică tocmai din cauza indeterminării sale: aprecierea caracterului nedecompozabil al expresiilor depinde de experiența lingvistică şi culturală a diferiților vorbitori" (Cowie 1998, p. 215)[8].

După cum arată Svensson (2008, p. 87) într-o discuție rezumativă privind criteriul (non-)compoziționalității, câtă vreme o combinație lexicală poate să apară, potrivit tuturor dicotomiilor, drept decompozabilă, într-o măsură mai mare sau mai mică, este de asemenea posibil ca într-una dintre dicotomii o expresie să fie privită şi clasificată drept decompozabilă, în timp ce, din perspectiva altei dicotomii, aceeaşi expresie va apărea ca fixă. Prin urmare, „e dificil să aplici o noțiune 'umbrelă' de (non-)compoziționalitate drept criteriu pentru expresiile fixe" (Svensson 2008, p. 92)[9] şi, în oricare sens ar fi interpretat criteriul, utilizarea acestuia rămâne marcată de un anumit grad de relativitate.

1.2. Frazeologie şi morfologie

Un criteriu formal de definire a unităților frazeologice pare cu totul evident şi necontroversat: condiția ca acestea să fie formate din două sau mai multe cuvinte. Cu toate acestea, după cum arată S. Granger şi M. Paquot (2008, p. 32),

[7] În original: "*There is, supposedly, a relation between literal and compositional as well as between figurative and non-compositional*".

[8] În original: "*For some speakers, a given expression (say, burn one's boats) has a figurative sense which is not yet completely fossilized; for others the same expression is entirely opaque. Igor Mel'čuk (personal communication) is reluctant to recognize the category phraseological unity precisely because of its indeterminacy: assigning expressions to it depends on the differing linguistic and cultural experience of individual speakers*".

[9] În original: "*It difficult to apply an all-embracing notion of noncompositionality as a criterion for fixed expressions*".

BDD-A27295 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:00 UTC)

granițele frazeologiei vor fi trasate în mod diferit dacă prin *cuvânt* se înțelege o unitate ortografică separată de spații tipografice sau o unitate semantică într-un sens mai larg; de asemenea, maniera în care sunt definite şi tratate cuvintele compuse (pentru care vezi Granger–Paquot 2008, p. 32) va conduce la lărgirea – sau, dimpotrivă, la îngustarea – perimetrului frazeologiei.

1.3. Frazeologie şi sintaxă

Deja în tradiția frazeologiei ruseşti (Cowie 1998, p. 214), precum şi în numeroase studii ulterioare, o condiție a accederii la statutul de unitate frazeologică a fost considerată a fi stabilitatea sintactică a combinațiilor lexicale, adică „gradul în care combinațiilor lexicale li se permite să varieze din punct de vedere sintactic [...] fără să-şi piardă statutul de unități frazeologice" (Granger–Paquot 2008, p. 34)[10]. Studii mai recente, bazate pe rezultatele analizei unor corpusuri vaste de texte, formulează însă rezerve cu privire la criteriul stabilității: „Unul dintre rezultatele cele mai importante ale lingvisticii bazate pe corpusuri de texte este estomparea diferențelor dintre cateogorii considerate până atunci distincte. [...] Cu privire la unitățile frazeologice, corpusurile indică limpede eroarea pe care se bazează noțiunea de stabilitate (fixitate) a formei" (Moon 1998, p. 47)[11]. Din perspectiva unei cercetări asupra utilizărilor stilistice ale unităților frazeologice în discurs, A. Naciscione pledează, la rândul său, pentru o înțelegere mai nuanțată a criteriului stabilității: „Mă pronunț împotriva folosirii unor termeni care apar foarte frecvent în cercetările actuale asupra frazeologiei, cum ar fi *stabilitate* (*fixitate*) sau *metaforă moartă*. Stabilitatea în sistemul limbii nu împiedică flexibilitatea la nivelul discursului. Dimpotrivă, cele două funcționează ca un set de opoziții dialectice" (Naciscione 2010, p. 9)[12].

1.4. Frazeologie şi pragmatica discursului

Cele mai multe tipologii ale unităților frazeologice introduc, la un prim nivel de clasificare, distincția intra-propozițional – propozițional/supra-propozițional. În funcție de cadrul metodologic ales de fiecare cercetător, categoria din urmă este restrânsă la expresii de tipul proverbelor sau al actelor de vorbire puternic convenționale.

[10] În original: „*The extent to which word combinations are allowed to undergo syntactic variation [...] without losing their phraseological status*".

[11] În original: "*One of the most significant results of corpus linguistics is the blurring of divisions and categories that were formerly thought discrete. [...] In relation to FEIs [fixed expressions], corpora show up clearly the fallacy of the notion of fixedness of form*".

[12] În original: "*I argue against use of some terms which currently prevail in research on phraseology, such as* ***fixedness, frozenness, dead metaphors****. Stability in the system of language and flexibility in discourse do not contradict each other. Quite the contrary, they contribute to each other as a set of dialectic opposites*".

BDD-A27295 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:00 UTC)

nalizate (formule de salut, de prezentare etc.) ori este lărgită pentru a include o mulțime de combinații lexicale care, fără a prezenta o mare stabilitate sintactică, reprezintă, totuşi, modalități 'preferate' de exprimare (Granger–Paquot 2008, p. 35).

O concluzie care se poate desprinde cu uşurință atât din prezentarea de mai sus, cât şi din analiza diferitelor tipuri de clasificări care au fost propuse pentru unitățile frazeologice este aceea că granița între ceea ce constituie o combinație lexicală liberă, respectiv o unitate frazeologică, nu poate fi, în multe cazuri, trasată cu precizie, la fel stând lucrurile şi în cazul subdiviziunilor între categoriile de unități frazeologice. De altfel, această concluzie nu se prezintă doar observatorului exterior, ci a fost frecvent reiterată de către chiar cercetătorii care au propus o tipologie sau alta. Pentru a aduce un singur exemplu, mi se pare simptomatic şi relevant pentru dificultatea de a alcătui tipologii 'fără rest' pentru unitățile frazeologice faptul că, după ce trece în revistă clasificările existente şi decide, în baza analizei unui vast corpus de texte, că acestea nu sunt întru totul satisfăcătoare, R. Moon alcătuieşte propria sa tipologie (Moon 1998, p. 18–19), conchizând, în final, că nici aceasta nu este ideală: „Taxonomiile se suprapun şi este adeseori imposibil să subsumezi o unitate frazeologică unei singure categorii. În baza de date pe care am alcătuit-o, am atribuit clasificări duale unităților frazeologice care corespundeau la mai mult de o categorie. Aproximativ 25% din unitățile înregistrare au clasificări duale, iar 1% au clasificări triple" (Moon 1998, p. 23)[13].

2. DLR: POZIȚIONĂRI TEORETICE ŞI DIFICULTĂȚI DE REDACTARE

2.1. *Normele tehnice de redactare* alcătuite în anii 1960 pentru uzul redactorilor DLR[14] nu propun un sistem explicit de clasificare a unităților frazeologice, însă, din explicațiile şi exemplele oferite, se poate deduce că termenul generic „unitate frazeologică" este subdivizat, la nivel intra-propozițional, în sintagme, expresii şi locuțiuni; cuvintele compuse nu sunt incluse printre unitățile frazeologice, fiind recomandată separarea acestora de sintagme în baza unui set de criterii semantice, nu grafice. La nivel propozițional şi/sau supra-propozițional, sunt luate în discuție proverbele, ghicitorile, exprimările (de obicei, gnomice) cu caracter consacrat şi citatele devenite locuri comune (acestea două din urmă numite, în *Normele* DLR, tot „expresii").

[13] În original: „*Groupings overlap, and it is often impossible to assign an FEI to a single category. I gave dual classifications in the database to FEIs which fell into more than one category. Around 25% of FEIs in the database have dual classifications of type, and 1% have three classifications*".

[14] Este important de menționat că *Normelor* inițiale ale DLR le-au fost adăugate, de-a lungul deceniilor de elaborare a dicționarului, o bogată serie de precizări şi completări privind redactarea lexicografică.

BDD-A27295 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:00 UTC)

2.2. Sintagme şi/sau expresii

După cum se precizează în *Normele* menționate, „nu orice îmbinare de cuvinte formată dintr-un substantiv şi un determinant se consideră unitate frazeologică şi se tratează ca atare. Îmbinările de cuvinte al căror sens este foarte clar şi nu comportă explicații pot fi introduse – dacă se simte nevoia – ca exemple personale” (p. 180). Cu alte cuvinte, fără a-l denumi astfel, *Normele* DLR se folosesc de criteriul (non-)compoziționalității (în sensul dicotomiei a doua identificate de Svensson, anume semnificație transparentă/opacă) pentru a stabili care combinații lexicale urmează să fie incluse în dicționar ca unități frazeologice şi care nu.

În prima categorie intră, conform aceloraşi *Norme*, sintagmele şi expresiile. Considerate „grupuri de cuvinte cu caracter tehnic” (p. 178), sintagmele sunt definite drept „îmbinări […] formate în general dintr-un substantiv şi o determinare şi care, pentru a fi înțelese, au nevoie de explicații” (178). La rândul lor, expresiile sunt caracterizate drept „unități frazeologice (grupuri de cuvinte sau propoziții) a căror valoare semantică este alta decât cea a termenilor componenți. […]. Ele au, de obicei, o formă stabilă, consacrată printr-un uz îndelungat. Pentru a fi înțeleasă, o expresie are şi ea nevoie de explicații” (p. 178–179). Există şi cazurile „când expresia nu este exprimată printr-o propoziție, ci, ca şi sintagmele […], printr-o îmbinare de cuvinte formată dintr-un substantiv şi un determinant” (p. 179); cum, în astfel de situații, „deosebirea între expresie şi ceea ce am numit sintagmă este mai greu de făcut” (p. 179), *Normele* DLR îşi propun să ofere câteva criterii suplimentare de departajare: „Sintagmele sunt consacrate în domenii speciale. Ele sunt, de obicei, traductibile în limbi străine. Cel puțin unul din termenii componenți are valoare proprie. Cel puțin unul din termeni poate fi folosit atât la singular, cât şi la plural: *dare de seamă – dări de seamă*. Când îmbinarea nu poate fi folosită atât la singular, cât şi la plural, ea poate fi considerată fie expresie, fie sintagmă. Judecând prin analogie, vom considera sintagme şi grupurile de cuvinte: *dare la lumină*, *dare în vileag* etc. Îmbinările de cuvinte bazate pe metafore se consideră expresii: *sărăcie lucie*, *gură spartă* etc.” (p. 179).

Supuse analizei, criteriile de mai sus, pornind de la care *Normele* DLR stabilesc distincția sintagmă – expresie, nu par, totuşi, să confirme o bază principială pentru opoziția în cauză. Astfel, din perspectiva criteriului formal-morfologic, atât despre sintagme cât şi despre expresii se afirmă că pot fi formate din substantiv cu determinări (ultimele putând însă alcătui şi structuri ce conțin un verb). Din unghiul criteriului (non-)compoziționalității (în sensul transparență/opacitate), atât sintagmele, cât şi expresiile „pentru a fi înțelese, au nevoie de explicații” (p. 178, 179). Sub aspectul criteriului stabilității sintactice, despre expresii se precizează că „au, de obicei, o formă stabilă, consacrată printr-un uz îndelungat” (p. 178), în timp ce despre sintagme nu se afirmă nimic. Cu toate acestea, exemplele de sintagme enumerate în *Normele* DLR (*acid clorhidric*, *fântâna săritoare*, *lână tăbăcărească*, *răsura limbii*, *bloc de desen* etc.) se referă şi ele, în mod evident, la combinații

BDD-A27295 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:00 UTC)

lexicale cu formă stabilă (fixă), consacrată prin uz. În fine, din perspectiva pragmaticii discursului, atât sintagmele, cât şi expresiile pot să aibă ocurenţe la nivel intra-propoziţional (deşi doar ultimele le au şi la nivel propoziţional/supra-propoziţional).

În situaţia în care sintagmele şi expresiile sunt deopotrivă formate din substantiv plus determinări, cazuri despre care chiar *Normele* DLR admit că fac dificilă operarea distincţiei sintagmă–expresie, criteriile suplimentare (citate mai sus) nu par să fie cu adevărat operaţionale:

(1) este greu de înţeles în ce mod sintagme (denumite astfel în *Normele* DLR) precum *fântâna săritoare*, *bloc de desen*, *sabia lui Damocles*, *părinţi buni*, *prune bistriţe*, *alb colilie* etc. aparţin unor „domenii speciale" (p. 179) (altfel decât în sensul cel mai larg, în care despre *orice* cuvânt/combinaţie lexicală se poate spune că ţine de un domeniu special, fiind asociabil(ă) unei zone a cunoaşterii sau a experienţei umane);

(2) este posibil, după cum se precizează în *Normele* DLR, ca sintagmele să fie „de obicei" (p. 179) traductibile în limbi străine, însă nu sunt întotdeauna astfel (de pildă, *fântâna săritoare*, *părinţi buni* sau *alb colilie* nu se pot traduce literal, în engleză, cu păstrarea sensului sintagmei din limba română), deci caracterul (ne)traductibil nu poate fi considerat un criteriu de departajare clară între sintagme şi expresii;

(3) câtă vreme este adevărat că măcar unul din termenii componenţi ai sintagmelor aduse ca exemple în *Normele* DLR are valoare proprie, acelaşi lucru se poate spune şi despre *sărăcie*, în *sărăcie lucie*, deşi această combinaţie lexicală este considerată expresie, nu sintagmă;

(4) cel puţin unul din termenii sintagmelor enumerate în *Normele* DLR poate fi folosit atât la singular, cât şi la plural, dar acest lucru este posibil, chiar dacă mai puţin obişnuit, şi în cazul combinaţiilor lexicale privite drept expresii (propoziţia *Ioana şi Ana sunt două guri sparte* nu este, cred, greşit formată în limba română); şi, oricum, pentru cazurile în care pluralul este rar sau imposibil, *Normele* nu tranşează situaţia în niciun fel: „Când îmbinarea nu poate fi folosită atât la singular, cât şi la plural, ea poate fi fie expresie, fie sintagmă" (p. 179);

(5) în *Normele* DLR se afirmă că „îmbinările de cuvinte bazate pe metafore se consideră expresii", dar, în contextul multiplelor teorii despre metaforă de care dispunem, o astfel de indicaţie, fără precizarea exactă a sensului în care este înţeles procesul metaforic, s-ar putea să nu fie suficientă drept criteriu de diferenţiere între sintagme şi expresii; o dovadă că astfel stau lucrurile mi se pare faptul că, despre o serie de combinaţii lexicale care în *Norme* sunt denumite sintagme, nu expresii, se poate totuşi afirma, cu certitudine, că au un semantism bazat pe procese figurate (ex. *alb colilie*, *sabia lui Damocles*, *fântână săritoare*)[15].

[15] Cazuri similare se întâlnesc şi în corpul DLR: pentru a da un singur exemplu, la cuvântul *măr*, sensul **I.1.**, unităţile frazeologice *mărul palmei* şi *merele obrazului* sunt tratate ca sintagme, deşi semantismul lor metaforic este, cred, neîndoielnic.

BDD-A27295 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:00 UTC)

Observațiile de mai sus nu se doresc, în niciun fel, critice la adresa *Normelor* DLR: este de înțeles că, în cazul operelor lexicografice de dimensiuni vaste, cum este dicționarul tezaur al unei limbi, unele aspecte teoretice nu primesc, poate, toate clarificările necesare. Pe de altă parte, în baza discuției de mai sus se poate afirma că distincția dintre sintagmă şi expresie, aşa cum este aceasta propusă în *Normele* DLR, nu poate fi, de fapt, operată, criteriile oferite nefiind cu adevărat funcționale. Desigur, soluția ideală ar fi să se stabilească o bază teoretică unitară şi principială de departajare între diferitele tipuri de unități frazeologice. Multe din încercările de taxonomizare de până acum arată însă (după cum s-a amintit în secțiunea precedentă a acestui articol) că, şi în cazul în care s-a urmărit cu rigoare o fundamentare teoretică (semantică sau de altă natură), clasificările au avut o utilitate limitată, existând mereu zonele gri în care nu s-a putut decide cărei subcategorii îi aparține o unitate frazeologică sau alta. Astfel stând lucrurile – şi în baza argumentului că un dicționar general de limbă nu trebuie neapărat să îşi propună să clarifice toate problemele teoretice dificile – mi se pare că o soluție mai simplă de redactare ar fi ca unitățile frazeologice de tipul sintagmă/expresie să fie marcate grafic (şi, atunci când este necesar, explicate), fără însă a fi denumite în vreun fel[16].

2.3. Unități frazeologice la nivel propozițional/supra-propozițional

Cu privire la combinațiile lexicale care formează propoziții sau fraze de sine stătătoare (proverbe, ghicitori, exprimări cu caracter consacrat, citate devenite clişee), problemele care se ridică în redactarea de dicționar țin, mi se pare, nu atât de identificarea acestora, cât de stabilirea limitei de incluziune: câte proverbe şi ghicitori, de pildă, urmează a fi introduse în dicționarul tezaur al limbii române? Or, în această privință, *Normele* DLR lasă o foarte mare libertate opțiunii personale a redactorului de dicționar. Observația că „nu se dă, în mod obligatoriu, toată bogăția de proverbe şi de ghicitori, consemnate în Zanne, Gorovei etc., ci în mod selectiv, călăuzindu-ne după tot materialul pe care îl avem la dispoziție” (p. 202) ar trebui, poate, complinită cu o lămurire cu privire la criteriile şi principiile după care ar fi de dorit să se călăuzească redactorul. Aceasta, întrucât este preferabil să se asigure unitatea unei lucrări de amploare cum este DLR, iar în absența unor criterii, fie şi doar distribuționale[17], redactorii de dicționar vor avea o sarcină dificilă în a hotărî dacă să includă sau nu o serie de proverbe şi ghicitori mai puțin uzuale (sau percepute, intuitiv, ca fiind astfel).

[16] De altfel, în DLR, unitățile frazeologice considerate a fi sintagme nu sunt, în general, denumite ca atare – cu unele excepții, de pildă, situațiile când acestea sunt introduse într-o paranteză explicativă, cum este cazul la cuvântul *mamă*, sensul **I.1.**, unde se foloseşte formula de redactare: „(Regional, şi în sintagmele *mama puilor*, *mama gaia* [...])”. În schimb, unitățile frazeologice privite ca expresii apar în DLR întotdeauna precedate de precizarea „E x p r .”.

[17] Lipsind corpusurile mari de texte româneşti în variantă electronică, nu se poate constata cu uşurință frecvența statistică a unui proverb, de pildă.

BDD-A27295 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:00 UTC)

2.4. Încadrarea unităților frazeologice

O problemă dificilă, cred, pentru redactarea de dicționar – şi cu privire la care nu am întâlnit precizări clarificatoare în literatura de specialitate pe care am consultat-o – este aceea a încadrării unităților frazeologice la unul sau altul dintre lexemele care le compun. Conform recomandărilor din *Normele* DLR, unitățile frazeologice se introduc şi se explică „în genere, la cuvântul caracteristic, care îşi schimbă sensul. Astfel, sintagma: *părinți buni* se introduce la cuvântul *bun*. *Cărbuni țigăneşti*, *galben sultănesc* se introduc la *țigănesc*, respectiv la *sultănesc*. *Rosa galbenă*, la *galben*. *Uşă turnată*, *batantă*, *glisantă* etc., la *turnat*, *batant* etc. Expresia **Cu scaun la cap** se introduce la *scaun*. **A cădea de acord**, la *cădea*. Când mai mulți termeni îşi schimbă sensul, putem introduce expresia la oricare din ei: **A trece prin foc şi sabie** poate fi introdus fie la *foc*, fie la *sabie*. **Şi-a găsit sacul peticul** poate figura la *sac* sau la *petic*. **Pe rudă pe sămânță** se poate da fie la *rudă*, fie la *sămânță*. În astfel de cazuri, se fac însă şi trimiteri” (p. 183).

Cu toate acestea, o privire rapidă asupra redactării în volumele DLR arată că recomandările de mai sus nu au fost urmate cu deplină consecvență (de exemplu, *notă falsă* şi *titlu fals* au fost lucrate la *notă* **II.1.**, respectiv *titlu* **3.**, iar *muiere fată* la *muiere* **1.**) şi se poate pune întrebarea dacă nu cumva, urmate cu strictețe, acestea ar putea conduce la rezultate derutante pentru utilizatorul de dicționar. De pildă, la redactarea cuvântului *fată* apar o serie de unități frazeologice de tipul *fată* plus determinant, care, după raționamentul recomandat în *Normele* DLR (vezi exemplul *părinți buni*), ar trebui, toate, introduse şi explicate doar la termenul al doilea. Astfel, *fată în floare*, *fată holteie*, *fată mare*, *fată bătrână*, *fată stătută*, *fată în păr*, *fată arăcită*, *fată nună* (sau *de nune*), *fată după masă*, *fată săracă*, *fată crişă* (sau *greşită*) nu vor fi definite şi nici măcar nu vor figura la cuvântul *fată* (sub sensul „tânără necăsătorită”), ci doar la al doilea termen, singura unitate frazeologică introdusă la *fată*, la sensul precizat, urmând a fi *târg de fete*. La fel, sub sensul „fiică” nu vor fi incluse (nici măcar cu trimitere la celălalt lexem) *fata mamii*, *fată de suflet, fată sufletească*, *fată de trup*, *fată naturală*, *fată din flori*, *fată vitregă*, ci doar *nume de fată*. Câtă vreme raționamentul semantic prezentat în *Normele* DLR rămâne valabil (cuvântul al doilea al fiecărei unități frazeologice de mai sus îşi schimbă sensul), poate că această logică nu va fi transparentă pentru utilizatorul de dicționar, care ar putea fi înclinat să caute sensul acestor combinații lexicale la primul cuvânt, nu la al doilea. O soluție posibilă, în astfel de cazuri, cred că ar fi ca, la lexemul *fată*, să fie menționate toate unitățile frazeologice de mai sus, cu trimiteri către cuvântul la care sunt lucrate[18] (şi, eventual, în versiunea revăzută şi adăugită a dicționarului tezaur, la care se lucrează în prezent, cu introducerea citatelor suplimentare de care dispune redactorul).

[18] Această soluție a fost folosită ocazional în DLR (de exemplu, la cuvântul *măr* **I.1.**, pentru *măr pădureț* se face trimitere la *pădureț*, iar pentru *măr dulce*, la *dulce*), însă adoptarea sa ca o tehnică permanentă de redactare cred că ar putea fi benefică pentru utilizatorul de dicționar.

BDD-A27295 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:00 UTC)

CONCLUZII

Ridicând încă, în ansamblul său, multiple probleme teoretice, domeniul cercetării unităților frazeologice se confruntă cu dificultăți specifice în cazul muncii de dicționar: „Lexicografii abordează unitățile frazeologice cuvânt cu cuvânt, sens cu sens, şi iau decizii cu privire la statutul şi semnificația unor combinații de limbă recurente, stabilind dacă acestea reprezintă entități plurilexicale pe deplin lexicalizate sau colocații care merită să fie incluse în dicționar şi, în caz că da, unde şi în ce mod trebuie ca acestea să fie înregistrate. Prin urmare, dicționarele reprezintă compromisuri deliberate între cerința de a lua în considerare dovezile privind frazeologia oferite de anumit text şi cerința de a lămuri cuvintele unul câte unul" (Moon 2008, p. 313)[19]. Nu este, prin urmare, surprinzător dacă *Normele tehnice de redactare* ale DLR nu au oferit, poate, soluții întru totul satisfăcătoare pentru unele aspecte ce privesc unitățile frazeologice, dintre care menționez distincția sintagmă – expresie, stabilirea gradului de incluziune în dicționar a unităților frazeologice de nivel propozițional şi supra-propozițional şi încadrarea unităților frazeologice la unul sau altul dintre lexemele componente. Este, desigur, de înțeles că o lucrare de amploarea dicționarului tezaur al limbii române nu poate să elucideze pe deplin toate problemele teoretice cu care se confruntă, iar unitățile frazeologice reprezintă un domeniu cu deosebire complex şi dificil (pe care, de altfel, articolul de față nu şi-a propus să îl abordeze în întregime sau tratând exhaustiv vreunul dintre aspectele implicate). Mi se pare însă că un tratament simplificat, în cadrul actualului proiect de informatizare şi aducere la zi a dicționarului, ar putea avea rezultate benefice: pe de o parte, dacă unitățile frazeologice ar fi marcate grafic, însă nu şi denumite în vreun fel (procedeu de redactare care să fie aplicat constant, nu doar în anumite cazuri, aşa cum s-a făcut în DLR), s-ar evita dificultatea de a se distinge riguros între sintagme şi expresii; pe de altă parte, dacă s-ar decide ca, indiferent la care termen este lucrată o unitate frazeologică, celelalte lexeme care o compun să fie însoțite de o trimitere către acesta (de fiecare dată, nu doar atunci când semantismul mai multor cuvinte se modifică sau, ocazional, în alte cazuri de redactare, ca în DLR), consultarea dicționarului de către utilizatori ar fi, cred, semnificativ facilitată.

[19] În original: "*Lexicographers confront phraseology word by word, sense by sense, and make decisions about the status and significance of recurrent patterns: whether these represent fully lexicalized multi-word items, or collocations worth recording, and if so, where and how they should be recorded. Dictionaries are therefore knowing compromises between a need to respect the phraseological evidence of continuous text and a need to explain words one by one*".

BDD-A27295 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:00 UTC)

BIBLIOGRAFIE

Cowie 1998 = A. P. Cowie, *Phraseological Dictionaries. Some East-West Comparisons*, în A. P. Cowie (ed.), *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*, Oxford, Clarendon Press, 1998, p. 208–243.

DLR = *Dicționarul limbii române. Serie nouă*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R./R.S.R./Române, 1965–2010.

Granger–Paquot 2008 = Sylvanie Granger, Magali Paquot, *Disentangling the phraseological web*, în S. Granger, F. Meunier (ed.), *Phraseology. An Interdisciplinary Perspective*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 2008, p. 27–51.

Gries 2008 = Stefan Th. Gries, *Phraseology and linguistic theory: A brief survey*, în S. Granger, F. Meunier (ed.), *Phraseology. An Interdisciplinary perspective*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 2008, p. 3–27.

Moon 1998 = Rosamund Moon, *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*, Oxford, Clarendon Press, 1998.

Moon 2008 = Rosamund Moon, *Dictionaries and collocation*, în S. Granger, F. Meunier (ed.), *Phraseology. An Interdisciplinary perspective*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 2008, p. 313–337.

Naciscione 2010 = Anita Naciscione, *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 2010.

Normele = *Normele tehnice de redactare* [pentru *Dicționarul limbii române. Serie nouă*]. Dactilografiate la începutul anilor 1960 pentru uzul intern al lexicografilor DLR.

Svensson 2008 = Maria H. Svensson, *A very complex criterion of fixedness: Non-compositionality*, în S. Granger, F. Meunier (ed.), *Phraseology. An Interdisciplinary perspective*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 2008, p. 81–95.

SOME REMARKS ON PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE THESAURUS DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE

(Abstract)

The present study focuses on the treatment of fixed expressions in the Thesaurus Dictionary of the Romanian Language. I shall begin by providing a brief survey of some current theories in phraseology, more particularly referring to the criteria used to define and categorize fixed expressions. I shall then discuss the treatment of such expressions in the historical Dictionary of Romanian Language and the rationale for such treatment. I shall conclude by suggesting some amendments to the current lexicographical practice in DRL.

Cuvinte-cheie: *dicționar tezaur*, *limba română*, *lexicografie*, *unitate frazeologică*, *sintagmă*, *expresie*.
Keywords: *thesaurus dictionary*, *Romanian language*, *lexicography*, *phraseological units*, *phrase*, *idiom*.

Academia Română
Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
mariastefanescu@gmail.com

BDD-A27295 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:00 UTC)